

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. - К., 1993. - С.12.
2. Візирякіна Н.І. Вплив інтелігенції на державотворчі процеси в Україні // Вісник УАДУ - 2000. - №1. - С.129.
3. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. - С.12.
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 рр. - К., 1995. - С.180.
5. Касьянов Г. Сталанізм і інтелігенція. - К., 1990. - С.93.
6. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в р'їсі опору 1960-1980рр. - С.189.
7. Драч І. Політика. Статті, доповіді, інтерв'ю. - К.: Товариство Україна, КУ1. - 1996. - С.126.
8. Верховна Рада України. Інформаційний довідник. - К., 1998. - С.21.
9. Кучма Л. Разом вистоїм і переможемо // Україна і світ. - №34. - 1999. - С.4.

О.О.Верлан, В.А.Малюська

НАЦІОНАЛЬНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ НА ЗЛАМІ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЕПОХ: УКРАЇНІЗАЦІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Історія розвитку людства, окремих країн і народів переконливо засвідчує, що одним із найактивніших суб'єктів суспільних перетворень є інтелігенція, творча й громадсько-політична діяльність якої відчутно позначається на всіх сферах життя суспільства. Універсальний словник-енциклопедія характеризує дану спільність як „прошарок освічених людей, які професійно займаються розумовою працею”. Словник іноземних слів поняття інтелігенції визначає так: „Інтелігенція [< kfn. intelligens (intelligentis) знаючий, розуміючий, розумний] - соціальна група. В яку входять люди, які професійно займаються розумовою працею і мають необхідну для цієї праці спеціальну освіт}' (інженери, техніки, лікарі, викладачі, юристи, працівники науки та мистецтва”¹. Діячі мистецтва, науки й культури мають великий вплив на формування національної самосвідомості широких народних мас. Разом з тим, в момент зламу політичної системи дана спільнота найгостріше переживає і демонструє всі складнощі перехідного періоду. Адже це єдина група, що в залежності від політичних прерогатив поділяється суспільством на нову та стару генерацію - на носіїв і руйнівників пануючої ідеології. Зазначимо, що в період перелому і зароджується система культурної самобутності нації.

Політичні та соціально-економічні зміни, що відбулись у Східній Європі та в республіках колишнього СРСР в кінці XX століття, охопили й Україну і переконливо довели непохитне значення національної інтелігенції в суспільному процесі.

Громадсько-політична та освітня активність української інтелігенції на сучасному етапі є проявом кращих традицій, що сформувалися в історичному минулому. Пік її припадає на 20-ті роки XX століття, коли були закладені підвалини національної освіти та визначено місце інтелігенції в суспільному житті України.

Дане питання в загальних рисах було висвітлене в працях М. Бухаріна, А. Луначарського, М.Грушевського, роль інтелігенції в системі формування окремих інститутів суспільства характеризували О.Зінько, Г.Гончар, П.Говдя, становище даної соціальної групи в системі тоталітарної держави розкривали Г.Касьянов, С.Федюкін, В.Коцур. Разом з тим недостатньо висвітлено місце інтелігенції в період становлення нової ідеології та її вплив на науково-освітні традиції України. Отже, метою даної роботи є порівняльний аналіз ролі і місця в період українізації та сучасності.

Початок 20-х років радянською ідеологією був визначений як „суцільна боротьба комуністичної партії проти зовнішньої і внутрішньої контрреволюції за втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму, індустріалізацію, соціалістичні перетворення сільського господарства” „Боротьба” охоплювала всі ланки суспільного життя - від соціалістичного змагання до ліквідації проявів буржуазного націоналізму. Сфера науки і культури також проголошувалася „фронтом”, а співробітництво з інтелігенцією старої формації - формою класової боротьби. В атмосфері все нових „тріумфальних перемог” робітничого класу інтелігенція як носій духовних цінностей суспільства була відсунута на задній план. Самі поняття „інтелігенція” й „інтелігентність” дедалі частіше звучати

:неважливо. В.А. Солодін, який працював у Головліті СРСР і пройшов шлях від цензора до вчачьника управління, відзначав: „Тоді в партійних колах не було поняття -інтелігентність", було поняття „інтелігентщина", щось дуже слизькувате, розмите, тоздвоєне - це вважалося пороком, який необхідно викорінювати"².

Дискусія, що розгорнулася в 1923 р. з питання про місце і роль інтелігенції в селянському суспільстві, визначила три підходи до даної групи. Прихильники першої Зйлкінд, Вольфсон) кваліфікували інтелігенцію як різновид робітничого класу, закріплений особливим видом суспільно корисної праці; другої (М.Бухарін, А. Луначарський) - вважати інтелігенцію самостійною частиною непролетарських, середніх прошарків суспільства („третім станом"); третя (Полонський та інші) у кожному суспільному класі збачала свою інтелігенцію³.

Як бачимо, лише послідовники другої позиції відводили інтелігенції самостійну роль в суспільному розвитку. За визначенням А. Луначарського, інтелігенція - це прошарок ісічених, висококваліфікованих спеціалістів у різних сферах, професійні знання котрих вимагають інтелектуально-емоційних і духовних зусиль. Феномен інтелігенції полягає в ~:му, що вона зберігає і передає культурні та інтелектуальні цінності суспільства ⁴. Розуміючи важливість досвіду інтелігенції, її знань в будівництві держави, він відводив їй нввіть роль культурного авангарду. Але завдання перетворення суспільства на омуністичних засадах, продекларовані більшовицькою владою, класовий підхід до нтелігенції в кінцевому підсумку визначили їй роль нерівноцінного соціального партнера, наш під „керівництвом" (тобто пильним ідеологічним контролем) владних структур партії мусив реалізувати своє природне покликання - „допомагати" робітничому класу здійснювати культурну революцію.

Проте в 20-і роки лише розпочинався процес формування тоталітарної системи, а гвтгія ще не мала монополії на всі сфери життя суспільства, вона змушена була враховувати хобливості республік. Залучаючи до співробітництва нових спеціалістів, вона визнавала за чьями право на певну свободу творчості, пошуків нових форм і напрямів розвитку літератури, мистецтва тощо. Іншими словами, у період, коли стара політична система була демонтована, в нова тільки створювалася більшовиками, в умовах відсутності ідеологічного контролю над -вгтелігенцією, утверджувалась атмосфера творчості, проходили наукові, літературні та мистецькі дискусії, які мали за мету визначити напрями подальшого розвитку духовного хнття в Україні.

Могутнім поштовхом до відродження національної свідомості українців була —^оголошена у квітні 1923 р. політика українізації. І хоча ставлення представників .інтелігенції до офіційного курсу партії було не однозначним (від цілковитої підтримки до недовіри), всі вони сприйняли політику українізації як можливість національного виродження України, відтворення її державності, розвитку культури і тому активно включалися в її реалізацію. Відомий скульптор і художник І.М. Гончар згадував так: „На це чи всі мали право, більше того це був наш святий обов'язок. Така боротьба точилася скрізь не лише за становлення нашої рідної мови, а за модерне національне мистецтво, театр і взагалі за всю нашу українську культуру"². У такій позиції інтелігенції відчувається явна теревага загальнолюдських інтересів над класовими.

Ідеї створення національної школи, розвитку культури та мистецтва, відродження українських традицій в усьому громадянському житті стають домінуючими в свідомості у-храїнської еліти. Політика українізації породила ряд нових, оригінальних явищ в літературі, мистецтві, музиці, в системі творення власної вищої освіти.

В цілому у наукових установах і вищій школі України в 1925 році працювали 5.тизько 2500 наукових працівників, професорів та викладачів⁶. Порівняно невеликий • кількісний склад даної категорії інтелігенції частково компенсувався її високим професіоналізмом⁷. Зазначимо, що на початок 20-х років українська вища школа мала свою і стійку систему традицій освітнього розвитку. Навчання ґрунтувалося на принципах і гуманізації освіти, спрямовувалося на виховання духовно розкріпаченої, самостійно

мислячої особистості. Ці принципи, незважаючи на всі коливання офіційної політики в царині освіти та культури, інтелігенція старої формації протягом 20-х років намагалася відстоювати всіма доступними їй способами.

Саме у цей період, незважаючи на всі реконструкції, зміни і негаразди, значного розвитку набувають освітні заклади України, розширення внутрішньої структури перетворило їх на центри підготовки української інтелігенції. Як зазначає дослідник Г.В. Касьянов, „... саме завдяки українізації в освіті вдалося закласти основу для змін у складі інтелігенції на користь корінної національності”⁸. Більше того, українська творча інтелігенція зробила величезний внесок у розвиток вищої школи, доклала зусиль до збереження і продовження її кращих традицій. В цей період виникають нові вищі навчальні заклади - Український архітектурний інститут, Київський художній інститут. Загалом за період 1921-28 років в Україні виникає 44 ВНЗи проти 15 в дореволюційний період. Незаперечним є внесок представників дореволюційної інтелігенції, яка активно форсувала створення системи національної вищої школи, занедбаної за часів імперської Росії.

Зокрема, значне місце в українському мистецтві 20-х років належало школі Бойчука, що діяла в Києві. Вона розробила українські національні тенденції в мистецтві. Вплив „бойчукізму” мав свої прояви в живописі, графіці, кераміці, скульптурі, текстилі. Йдучи самостійним національним шляхом, школа поєднувала візантійський монументалізм та іконописні традиції, що викликало неоднозначні оцінки учасників. Пізніше, у період панування тоталітарної системи, орієнтація М. Бойчука та його послідовників на Захід, їх спроби вивести українське мистецтво до рівня кращих світових зразків розцінюються виключно як прояв „буржуазного націоналізму”, вислів „бойчукізм” (поряд з „хвильовизмом”) набув негативного відтінку.

Осередками виховання музичних і театральних кадрів етапи музично-драматичні інститути Києва та Харкова і музичний інститут в Одесі. З роботою цих закладів пов'язана діяльність багатьох визначних митців України. Зокрема, робота київського музично-драматичного інституту ім. М.В. Лисенка пов'язана з ім'ям видатного українського драматурга і режисера Л.Курбаса. У 1922-1923 роках він очолював театральну студію „Березіль”, яка виникла при інституті і майже повністю складалася зі студентів. Згодом Курбас очолив український відділ драматичного факультету. Пізніше цю посаду займали його учні П.Долина (1923-1924рр.) та Г.Ігнатович (1924-1929 рр.). За цей період престиж українського відділу настільки зростає, що російський відділ починає поступово відмирати. З 1928 року здійснюється щорічний набір на єврейський та польський акторські курси⁹.

В Україні у 20-і роки склалася нова лінія розвитку, що відрізнялась від традицій загальноросійської культури, які панували до революції. Більша частина свідомої творчої еліти звертала свій погляд на Захід, до кращих зразків європейської культури. Зокрема, у музиці принципи європеїзації знайшли своє вираження у діяльності відомого композитора, музикознавця й педагога В.Г. Косенка, автора одного з перших в Україні підручників з елементарної теорії музики¹⁰.

В певній мірі прогресивні погляди та ідеї сприяли розвитку наукових та освітніх зв'язків з західноєвропейськими державами, зокрема Німеччиною. Досить інтенсивно практикуються взаємні відрядження (як приватні, так і офіційні), встановлюються зв'язки між відповідними установами, відбувається обмін фахівцями, аспірантами, стажування спеціалістів тощо. З 1923 року викладачі вузів, наукові співробітники, студенти старших курсів дістали право випускати закордонну спеціалізовану літературу. В тому ж році вийшла постанова Ради Народних Комісарів РРФСР „Про надання вузам та науковим установам права обміну науковими виданнями з вузами й науковими установами інших країн».

Так, професор М.М. Паше-Озерський вперше в історії вищої освіти України прочитав курс лекцій з радянського права в Гейдельберзькому університеті. Про міжнародний авторитет українських науковців свідчить той факт, що вони обиралися членам і різних наукових товариств, одержували почесні звання. Наприклад харківський професор

математики Д.М. Синцов став членом Німецького математичного союзу в 1926 році, професор П.П. Будников - членом Німецького хімічного товариства. У різних наукових організаціях Німеччини мали неабиякий авторитет українські вчені О.В. Палладій та В.В. Сапегін. Так, лише у 1930-1931 роках членами закордонних наукових організацій стали 26 українських представників¹¹.

Педагогічною діяльністю займалися такі відомі діячі української культури як Ч.Лсонтович, Л.Ревуцький, В.Золотарьов, К.Стеценко, О.Муравйова, Б.Ляотгнинський, В.Косенко, музиканти європейського масштабу Г.Беклешов, В.Пухальський, визначні науковці С.Єфремов, Й.Гермайзе та багато інших. Названі імена - це лише незначна частина тих яскравих, неординарних постатей української історії, котрі репрезентували творчий педагогічний потенціал нації 20-х років.

Незважаючи на ряд суперечностей в системі вищої школи, на жорстоку боротьбу навколо вищих закладів і шляхів їх будівництва, відбувалися активні пошуки основ для вироблення раціональних методів навчання. Науковий, мистецький професорсько-викладацький склад вузів свій творчий ентузіазм, переконання в необхідності і корисності своєї справи черпали в ідеях національного відродження, демократії і незалежності, якими дихала Україна 20-х років. Значних успіхів було досягнуто в українізації науково-освітнього процесу.

В збірнику матеріалів у справі українізації за 1928 рік відзначалося: „Загальний тозвиток культури, зріст вузів, підвищення їхнього стану і вся система заходів, вжитих тедянською владою, вже дали за останні роки значний зріст наукової бази української культури.”¹²

І сьогодні, в бурхливий, повний драматизму і соціальних колізій час, коли підвищується роль інтелігенції в пошуках шляхів і способів виходу суспільства з кризи, добудови демократичної правової держави, нерідко звучать звинувачення різних політичних сил на адресу інтелектуальної еліти нації, наприклад за її участь в подіях 1991 року, підтримці ідеї „розбудови незалежної держави” тощо. Знову, як і в старі часи, коли інтелігенція поділилася на стару формацію і нову радянську, пропонується новий поділ вже на чотири групи за суспільно-політичними позиціями:¹³ інтелігенція „демократична, :новлена”, яка проповідує ідею „розбудови незалежної держави” (її називають контрреволюційною силою); інтелігенція, байдужа до суспільно-політичного життя представники комерційних структур, прихильники приватизації тощо): трудова інтелігенція (викладачі, вчителі, лікарі), яка, на думку опонентів, була при соціалізмі забезпеченою, а тепер позбавлена турботи держави і виступає потенційною революційною силою суспільства; інтелігенція, для якої соціалізм - не міф, а реальність і котра й сьогодні активно відстоює свої погляди, бере участь у громадсько-політичних акціях.

Ми бачимо, що і нині робляться спроби повернути інтелігенцію в русло суто політичної боротьби, визначити місце в суспільстві на угоду певним політичним силам. Знову ігноруються уроки історії, забувається істина, що інтелігенція - позастанова, соціальна група, творча сила, яка може виконувати своє інтелектуальне, культурологічне призначення лише в демократичному, правовому суспільстві. Тому сьогодні справжній інтелігент - той, хто активно добивається утвердження в державі демократизму, поваги до закону, орієнтується на гуманістичний розвиток, вбачає зміст свого життя в служінні народу. Вітчизні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Універсальний словник-енциклопедія: - К., 1999. - С. 565: 2. Нариси історії радянської цензури. - М., 1995. - С. 315; 3. Долі російської інтелігенції, матеріали дискусій 1923-1933 рр.: - Новосибірськ., 1991 - С12; 4. Коннор О. А. Луначарський і радянська політика в області культури. - М.,1992. - С. 54; 5. Гончар. І Спогади // Пам'ятки української культури. - 1991. - № 3. - С.61; 6. Нариси розвитку соціалістичного класу і культури СРСР 1917-1937 рр. - К., 1987, - С. 180; 7. Федюкин. С.А. Партия и интеллигенция. - М., 1993. - С. 125; 8. Касьянов Т.В. Інтелігенція радянської України 1920-х - 30-х рр. Соціально-історичний аналіз. Дисертація на :добуття вченого ступеня доктора історичних наук. - К., 1993. - С.184-185; 9. Святенко Г.В. Становлення і

розвиток вузів культури й мистецтв в Україні в радянський період. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. - К., 1996. - С.31-32; 10. Берендей Н. Досі незнаний світові // Українська культура. - 1996.- № 5. - С. 28; 11. Калінічева Г.І. Українсько-німецькі наукові зв'язки у 20-х на початку 30-х рр. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. - Донецьк., 1996. - С. 115; 12. Кривицька.О. Українська інтелігенція – головний суб'єкт національної революції (1917-1918 рр.) !? Учитель. 2000. - № 1-3. - С.58-61; 13. Коцур. В., Тарапон.О. Інтелігенція і формування інтелекту нації (20-30-і рр.. XX ст.) // Рідна школа. - 1998. - № 9. - С. 13-21.

Т.І.Малєєва

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ МІСТА ЯК ЧИННИК РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Упродовж короткого за історичним відліком періоду державної незалежності українці принципово змінили погляди на власну історію, ба навіть з подивом виявили, що вона існує. До історичних праць і народної пам'яті повернуті тисячі імен гідних українців, що їх зусиллями творилась культура, економіка, наука, мистецтво, політика, проте які були забуті й викреслені у часи тоталітарного режиму. Водночас неповнота етнонаціонального вияву, ослаблене почуття національної гордості, суспільна недостача здорового, дієвого патріотизму не роблять вітчизняну історію фактом масової свідомості, при цьому результати дослідження¹, проведеного у Центрі українознавства Київського національного університету ім.Т.Шевченка, чинників, які впливають на визначення етнічної ідентичності, показують, що поряд з включеністю у національну культуру та володіння мовою, третє місце займає знання історії, літератури, мистецтва. Попри те, що вже закінчили середню школу діти, які не вивчали "Історію СРСР" та уможливились наукові дослідження таких проблем, що за радянських часів і, здавалось, назавжди, були "білими плямами", проблема національності самоідентифікації є ключовою для українського суспільства. Вочевидь, лише вивчення "Історії України" у середній школі та дублювання цього ж з курсу у вищій не є достатніми для самоусвідомлення українців. У той же час широке включення як до навчального процесу, так і до просвітницької роботи фактів регіональної історії спроможне сформувати відчуття особистого долучення до історичного процесу, розуміння його неперервності і тягlostі.

Біля витоків історичного краєзнавства як напрямку наукових досліджень в Україні помітною є постать доктора історичних наук, професора кафедри соціально-політичних наук Кременчуцького державного політехнічного університету Льва Ісаковича Свселевського (з 1995 р. мешкає у США). Починаючи з 1964 р., упродовж трьох десятиліть він, крок за кроком відшукуючи й оприлюднюючи малознані факти з історії м.Кременчука, був творцем його літописної історії.

Вперше після праці Ф.Ніколайчика 1891 р. "Город Кременчуг", виданої у С-Петербурзі у 1965 році, Л.Свселевський підготував краєзнавчий нарис "Кременчук" обсягом у 126 аркушів. Після кількох перевидань на його основі видрукували путівник та фотоальбом з однойменною назвою. Підготовлені вченим його численні історичні довідки про місто Кременчук вмішені у томі "Полтавська область" фундаментальної "Історії міст і сіл Української РСР", у четвертому томі "Української радянської енциклопедії" та в енциклопедичному довіднику "Полтавщина". Л.Свселевський - один з авторів історичних досліджень "Реабілітовані історією" та "Репресоване краєзнавство". У кінні 1980-х — на початку 90-х рр., скориставшись нечуваними можливостями часів перебудови, наполегливо працював в архівах КДБ СРСР. Завдяки пошукам вченого на підставі архівних матеріалів, зустрічей з членами родин репресованих з історичного небуття повернуті імена десятків жертв сталінських репресій та голодомору.

Наслідком багаторічної праці вченого-краєзнавця, його постійного наукового пошуку стало офіційне визнання подвигу членів підпільних антифашистських груп, що діяли на Кременчуччині. Нарис історії їх боротьби - "Чуєш, Дніпре" (1966 р.) як і повісті про Кременчуцьку дивізію народного ополчення "Мост" (1983 р.) та "Ополченцы" (1991 р.), стали політичною, науковою і суспільною подією у житті міста Кременчука.